

BATAVIA IN 1627

Wonen en leven in een multiculturele stad

Bea Brommer

Dit boek was niet tot stand gekomen zonder de financiële bijdrage van de volgende partijen:

Ontwerp omslag en binnenwerk: Tjeu Ziellemans, Sittard

Omslagbeeld: Wouter Schouten, Rijksmuseum Amsterdam

ISBN 978 94 6249 780 1
e-ISBN 978 94 6249 781 8
NUR 691

© 2022 B. Brommer, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2022 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd worden verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Batavia in 1627, inhoudsopgave

Voorwoord	5	8 Het verhaal van Nyai Inqua	59
Inleiding	7	Vrouwelijke kapitein der Chinezen	60
1 De kaart, de opdrachtgever en de maker	9	Laatste wil	60
2 Het verhaal van Pieter de Carpentier	15	9 De Nederlanders, stad en platteland	67
De zeereis naar Indië	15	Goederen uit Nederland	67
Batavia	17	Vrijburgers	67
Terug naar Nederland	18	Landerijen en plantages	69
3 Jayakarta – Batavia	21	10 Het verhaal van Trijntje Willemsdochter	71
Het Aziatische handelsgebied in de 16e eeuw	21	11 Bulktransport en kaapvaart	75
Jayakarta	22	12 Het verhaal van Gillis Venant	79
De Nederlanders in Jayakarta	26	In dienst van de VOC	79
Immigranten	29	Vrijburger in Batavia	81
4 Het stadsbestuur	31	Verbanning naar Banda	83
Zelfbestuur en stadsbestuur	31	Een tussenstop in Amsterdam	85
Schepenen en baljuw	31	In de indigo	88
Burgerschutterij	33	13 Een spraakmakende veiling	91
Stadsfinanciën	33	Schulden en afrekening	91
Tollen en accijnzen	34	De boedel van Willem du Loij	104
Het stadhuis	36	Naar Thailand	105
Ziekenhuis	37	De nalatenschap	105
5 Kerk en school	39	14 De Japanse gemeenschap	109
De kerk	39	Soldaten en huurlingen	109
Kerkelijke problemen	39	Japanse vrijburgers, ‘Christen Japonders’	109
De kerkgebouwen	41	Wonen en werken in Batavia	114
Opmerkelijke begrafenissen	42	Kapitein der Japanners	115
Onderwijs	43	Het einde	116
6 Het verhaal van Cornelis Senen	45	15 Het verhaal van Isabella van Nagasaki	121
Cornelis Senen	45	De Tijgersgracht	122
Meester Cornelis	48	Isabella’s laatste wil	124
7 De Chinese gemeenschap	51	16 Mardijkers, slavernij en vrijheid	129
Het aantrekken van nieuwe Chinese inwoners	52	Menselijke handelswaar	130
Hoofd der Chinezen	53	Leven in slavernij	132
Bencons vertrek naar Taiwan	54	Mardijkers in de stad	133
Wonen en werken	56		

17	Het verhaal van Waddon en Goele	137	20	De kaarten van Batavia	167
	De verhoren	137		De ontwikkeling van Batavia	186
	Het vonnis	137			
18	Een stadswandeling in 1627	141	21	Het verhaal van Frans Florisz van Berckenrode ..	199
	Het Engelse kwartier	143		Landuitgifte	199
	Het kasteel	145		Frans Florisz van Berckenrode	200
	Het Chinese kwartier	145		Kaarten	202
	Het Comedihuys	148		Nieuwskaart?	202
	De Heerenstraat	152			
	De Prinzenstraat	152	Noten	207	
	De Tijgersgracht	152	Bronnen	215	
	Stadhuisplein, marktplein	156	Bijlagen	219	
	De nieuwe zuiderstad	156		Naamlijst vrijburgers in 1622	219
	Het ziekenhuis	156	Index namen	223	
19	Het verhaal van Jacobus Bontius	159			
	Natuuronderzoek in Oost-Indië	160			
	Werken in Batavia	160			
	Onderzoek	163			
	Het laatste jaar	164			

Voorwoord

Hoe dan?

Dit is een uitspraak die je vandaag de dag veel hoort en die vaak niet alleen een vraag om meer informatie is, maar ook een uitdrukking van verbazing en zelfs onvrede met een bepaalde gang van zaken.

In alle opzichten is deze uitroep van toepassing op de vroegste geschiedenis van Batavia, het onderwerp van dit boek. Die geschiedenis roept immers heel veel vragen op, wekt verbazing en de laatste tijd ook steeds vaker morele verontwaardiging. Om met dat laatste te beginnen. De Nederlandse koloniale geschiedenis is onder revisie. In de huidige geschiedschrijving is het accent sterk gericht op het structureel onderdrukkende karakter van het kolonialisme en wordt ook veel meer dan voorheen het perspectief van de mensen die onder dat systeem leden erin betrokken. Voor de vroegste geschiedenis van Batavia betekent dit, dat er meer aandacht is voor de gewelddadige context van de stichting van de stad door gouverneur-generaal Jan Pietersz Coen in 1619. En ook voor de rol van de VOC in de groot-schalige slavenhandel in de Oost. Het waren immers tot slaaf gemaakten die de stad bouwden en onderhielden en lange tijd het grootste deel van de bevolking uitmaakten. Waardevolle en deels nieuwe informatie die ons bestaande geschiedbeeld aanvult en soms ook corrigeert.

Naast deze thema's roept de vroegste geschiedenis van Batavia nog heel veel andere vragen op. Vragen die vanzelf naar boven komen, wanneer je voor de oudste geschilderde kaart van de stad staat. Een uniek tijdsdocument uit 1627 dat in het Westfries Museum in Hoorn te zien is. Wanneer je beseft dat de stad op dat moment amper acht jaar oud is, ontlokt dat ongetwijfeld de vraag 'Hoe dan?'

Om daar een antwoord op te geven heeft het Westfries Museum in 2019, vierhonderd jaar na de stichting van Batavia, de kaart tot leven gebracht. In samenwerking met virtual reality ontwikkelaar Rob Tuytel van Company of Visuals is de VR presentatie 'Batavia 1627' gemaakt, waarin je als kijker een vogelvlucht over de stad maakt en ondertussen veel informatie krijgt over de stad en zijn multiculturele samenleving.

Hiervoor was heel veel onderzoek nodig. De kaart moest tot op de vierkante centimeter worden geanalyseerd. En om het leven in die vroeg koloniale samenleving te kunnen visualiseren moesten ook tal van details worden uitgezocht, van de vorm van de typische atap daken tot een kippenmand op de markt en de kleding van een slaafgemaakte. Daarvoor deed het museum een beroep op Bea Brommer, expert op het gebied van Nederlandse overzeese geschiedenis en cartografie.

Haar research leverde zoveel boeiende en aanvullende informatie op dat ze dit niet op de plank wilde laten liggen. Om het verhaal over die bijzondere en toch ietwat vreemde vroeg koloniale stad die vier eeuwen geleden aan de andere kant van de aardbol verrees, toegankelijk te maken vulde ze haar bestaande onderzoek aan met tal van persoonlijke verhalen, die ze opdiepte uit de archieven. Zo ontstond een even kleurrijke als levendige schets van een stad waarin heel veel culturen samen kwamen, waar men elkaars taal nauwelijks sprak en toch vormen moest zien te vinden om met elkaar samen te leven.

Op deze boeiende en zeer uiterst relevante vraag 'Hoe dan?', die dat oproept, geeft Bea Brommer een bijzonder lezenswaardig en overtuigend antwoord.

Ad Geerdink,
Directeur Westfries Museum Hoorn.

Inleiding

Over de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en haar bestuurscentrum in Azië, de stad Batavia, werd al veel geschreven. Mijn fascinatie voor de stad komt meer voort uit de vraag: wie woonden in die tropische stad en hoe konden ze zich staande houden? Batavia bleef lang niet meer dan een Europees speldeprikje in het vijandige Javanees land. Tot het midden van de 17e eeuw was het levensgevaarlijk om je buiten de stadswallen te wagen. Je kon aangevallen worden door een tijger of kaaiman. Of je kon gewapende Javanen tegenkomen, die bij de verovering van Jayakarta in 1619 uit hun stad waren verdreven en een veilig heenkomen hadden gezocht in de omringende bossen en landerijen.

Achter de officiële VOC-façade leefden mensen van vlees en bloed. Het is moeilijk om de gewone burger, die niet in VOC-dienst was, terug te vinden in de officiële documenten. Maar het doorspitten van de vele archieven en oude publicaties bleek toch verrassende resultaten op te leveren. Door de vele uiteenlopende en verspreide fragmentjes te combineren, kon het levensverhaal van een aantal inwoners worden gereconstrueerd. Zij staan model voor vele van hun medeburgers in deze multiculturele stad waarin het Europese element ver in de minderheid was.

Het waren deze burgers die Batavia bouwden en het tot een levensvatbare stad maakten. Op percelen die in de eerste jaren gratis door de VOC werden uitgedeeld, bouwde ieder die het kon betalen zijn of haar huis, van bamboe of van baksteen en met een atap dak of dakpannen. Zo werd de stad even kleurrijk als de inwoners die hier vanuit alle windstreken neerstreken: Chinezen, Japanners, Nederlanders, Bandanezen, mardijkers uit India en de groeiende slavenbevolking die uit zowel de Indische Archipel als andere delen van Azië afkomstig was.

Als uitgangspunt is de indrukwekkende geschilderde plattegrond van Batavia uit 1627 gekozen. Eén plaatje vertelt meer dan duizend woorden. Dankzij deze kaart kunnen we een stadswandeling maken en de huizen en hun bewoners bekijken. Een multiculturele stad waar nauwelijks Nederlands werd gesproken en het stadsbestuur speciale maatregelen moest nemen om het geheel beheersbaar te houden. Misschien zijn er zelfs een paar tips te vinden voor onze huidige multiculturele steden.

Tenslotte wil ik mijn grote dank uitspreken jegens de velen die hebben geholpen om het boek leesbaar te maken. Dit varieerde van het mee-lezen en openhartig commentaar leveren op mijn teksten tot het verstrekken van nieuwe informatie die ik zelf niet had gevonden. Ik wil hier met name noemen de VOC-onderzoeker Menno Leenstra, die in zijn uitgebreide databestanden veel verrassende informatie vond, Adam Clulow die mij de weg wees naar de Japanse literatuur (Engels-talig) over Batavia en mijn hoofdstukken over dit onderwerp bekeek, Margo en Evert Klijn die uiterst kritisch de teksten bekeken, Valentine Wikaart die zelf onderzoek doet naar mensen uit Gorinchem die in dienst van de VOC naar Azië voeren en met wie ik veel informatie kon uitwisselen, Eduard van Breen die uitgebreid commentaar gaf op eerdere versies van de teksten en de oud-collega's die beeldmateriaal gratis beschikbaar stelden. Een speciaal dankwoord richt ik tot Risma Manurung, senior archivaris van het Arsip Nasional Republik Indonesia in Jakarta, die ervoor zorgde dat ik ondanks de COVID-problemen scans van een paar belangrijke notariële stukken kreeg.

De uitgave van het boek werd financieel mogelijk gemaakt door bijdragen van het Westfries Museum in Hoorn, het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Philippus Corts Fonds.

Bea Brommer

16
nen te b

Castel in staet P... 301 neemte Colome vande Gece... voor de Oost-Indië Comp... nie de Vereenichde Nederlanden
laer Gouvern... Ge... nael Jan Pietersz Coen, in en laere 1619 en tzalert pr. Februar 22 byden... H. Gouvern... Pieter... arpentier ver... ght, uitgelejt, versteekt.

1 De kaart, de opdrachtgever en de maker

Ter herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia, hoofdstad van het toenmalig Nederlands-Indië, werd in 1919 een groots opgezette tentoonstelling georganiseerd in het Stedelijk Museum in Amsterdam.¹ Op zoek naar geschikt materiaal was een landelijke zoektocht georganiseerd naar alles wat met het oude Batavia te maken had, plattegronden en kaarten, schilderijen, portretten, boekwerken, archiefstukken, scheepsmodellen, meubelen, porselein, munten en penningen en dat alles afgerond met foto's van het *Hedendaagsch Batavia*. De bijbehorende catalogus vermeldt meer dan duizend nummers met als één van de meest verrassende vondsten een volledig onbekende kaart van Batavia.² Ook in Hoorn, geboorteplaats van Jan Pieterszoon Coen, gouverneur-generaal in Nederlands-Indië en stichter van Batavia, was in alle hoeken en gaten gespeurd. En daar, op de zolder van het stadhuis werd deze spectaculaire vondst gedaan. Onder het vuil en stof kwam een slordig opgevouwen doek tevoorschijn. Met moeite opengevouwen bleek het een kaart van Batavia te zijn, geschilderd in 1627. Het doek werd met spoed naar het Rijksmuseum in Amsterdam getransporteerd waar het in januari 1919 werd schoongemaakt en verdoekt. In juni hing het op de grote tentoonstelling. Vooral op de vouwen was veel verf verdwenen maar dat kon en kan nog steeds niets afdoen aan het belang van dit uiterst gedetailleerde beeld van de toen acht jaar oude stad.

Het opschrift luidt:

Waere afbeeldinge vant Casteel en Stadt Batavia
voorneemste Colonie van de Geotroyeerde Oost-Indische
Compagnie der Vereenichde Nederlanden ghelegen in
't gheconquesteerde Koningkrijck Jacatra, op 't eyland
Groot-Java.

Begoënen te bouwen door d'E Heer Gouvernr Generael
Jan Pietersz Coen, in den Jaere 1619 en tzedert February
1623 by den E.H. Gouvernr Generaal Pieter de Carpentier
vervolght, uytgeleyt, versterckt, aengebouwt, ende in
deser form den eersten October 1627, wederom aen
ghemelden E. Heer Generael Coen geresigneert.

De legenda geeft de plaats aan van de belangrijkste straten, grachten en gebouwen in de stad. Nu hangt de indrukwekkende kaart in het Westfries Museum in Hoorn.

Frans Florisz van Berckenrode (toegeschreven), Kaart van Batavia, 1627. Westfries Museum Hoorn.

De legenda's van de kaart van Batavia in 1627 in het Westfries Museum Hoorn en de kaart van Batavia in 1627 door J. Bakker, ca. 1920.

Nationaal Museum van Wereldculturen/Tropenmuseum Amsterdam.

Opdrachtgever voor het maken van de kaart was ongetwijfeld Pieter de Carpentier. Na het vertrek van Jan Pietersz Coen in februari 1623 was hij hem opgevolgd als vijfde gouverneur-generaal en onder zijn bestuur groeide Batavia uit tot de volwaardige stad zoals die vier jaar later werd afgebeeld op het schilderij. Op zijn beurt kon hij op 1 september 1627 de stad weer overdragen aan de teruggekeerde Coen die het bestuur weer op zich nam.³ De Carpentier vertrok op 11 november en toen hij op 4 juni 1628 in Middelburg weer voet aan wal zette, had hij er zoals hij noteerde 148¼ maanden, of 12½ dienstjaren voor de VOC op zitten. Hij was eenenveertig jaar oud.⁴

Voor het maken van de kaart moest de hele stad opgemeten worden. De landmeter en rooimeester in Batavia, Frans Florisz van Berckenrode, kende de stad als zijn broekzak en zal deze klus hebben geklaard. Bij zijn werk hoorde het opmeten van percelen bouwgrond in en om de

stad en het opstellen van de meetbrieven. Veel van deze gegevens kon hij in de kaart verwerken maar hij zal zeker ook vele extra uren hebben gedraaid voor het verkennen en opmeten van alle straatjes, steegjes en slopjes, binnenterreinen bekijken en alles opmeten en tekenen. In die tropische hitte moet dat een warm werkje zijn geweest. Voor het zware werk, het sjouwen met ijzeren meetkettingen en ander landmetersgereedschap, zal hij ongetwijfeld een paar slavenjongens tot zijn beschikking hebben gehad.

We kunnen ervan uitgaan dat de kaart van Batavia betrouwbaar is, hoewel Van Berckenrode duidelijk opdracht had de stad zo fraai mogelijk af te beelden. Geen dichtgeslibde grachten of verzakte bolwerken maar alles strak en netjes. Op basis van een paar details kan de datering op eind 1626 of 1627 worden gesteld.⁵

Het Oost-Indisch Huis in Amsterdam. Cartouche op de kaart van Amsterdam die Claes Jansz Visscher omstreeks 1643 uitgaf. Stadsarchief Amsterdam.

Van Berckenrode was in 1625 in Batavia aangekomen met een contract als landmeter op zak. Misschien had hij voordien met zijn oudere broer Balthasar samengewerkt bij het maken van de vergelijkbare kaart van Amsterdam die in 1625 werd gepubliceerd.⁶ Van de hand van zijn broer is ook de omstreeks 1631 gemaakte aquarel die het Gasthuis in Amsterdam in vogelvlucht afbeeldt en vergeleken kan worden met de stijl van Frans Florisz op het schilderij.⁷ Of de broers ook in olieverf werkten is niet bekend. In Batavia werd Frans misschien geholpen door een schilder om het geheel op doek te krijgen maar in ieder geval kon Pieter de Carpentier het spectaculaire doek in november 1627 meenemen naar Nederland. Een betere manier om naast zijn verplichte schriftelijke rapportage zijn verrichtingen in Indië te illustreren had hij niet kunnen kiezen.⁸ Het schilderij werd dan ook opgehangen in het hoofdkantoor van de VOC, het Oost-Indisch Huis in Amsterdam, waar het in ieder geval tot laat in de 17e eeuw te pronk hing. Het werk werd trots getoond aan Maria de Medici, de weduwe van de Franse koning Henri IV, toen zij in 1638 groots werd ingehaald in Amsterdam. Op het programma stond ook een bezoek aan het Oost-Indisch Huis, inclusief een Indische maaltijd. Onze verslaggever van dit bezoek is Caspar Barlaeus, die vertelt: 'Daer hangt oock de groote Stad Batavien, met haer schrickelijck en onwinnelijck kasteel.'⁹

Ook Filip von Zesen was onder de indruk van het schilderij. Hij verbleef in de jaren 1642-1645 en nog eens van 1655-1667 in Amsterdam. In zijn *Beschreibung der Stadt Amsterdam* (1664) beschrijft hij zijn bezoek aan het Oost-Indisch Huis en zegt dat daar 'ein abris des ersten beginnes der Niederländischen handels-stadt Batavien zu sehen; welche

auf der grossen Ost-Indischen Insel Java in königreich Jakatra lieget, und im 1619 jahre zu bauen angefangen worden', een duidelijke referentie naar het opschrift van het schilderij. Een derde toeschouwer was Christian Knorr von Rosenroth, die in 1663 tijdens zijn bezoek aan Amsterdam in het Oost-Indisch Huis twee zeer grote Indische schilderijen zag hangen: 'Picturae Indicae duae maximae.' Dat hij ze met nadruk als groot bestempelt, wijst erop dat hun afmetingen inderdaad uitzonderlijk waren. De kaart van Batavia voldoet hieraan met zijn afmetingen van 172 x 316 cm. Met het tweede doek bedoelde hij ongetwijfeld de in 1617 geschilderde kaart van Ambon met het portret van Frederik de Houtman, die 150 x 265 cm meet. Vanwege hun grote formaat hingen de doeken in de gang.¹⁰

Voor de VOC waren dit toen de belangrijkste symbolen van hun handelsgebied in Azië, de specerijeilanden en het hoofdkantoor in Batavia. De schilderijen dienden zeker ook om bezoekers van het Oost-Indisch Huis te imponeren. Het kon zelfs helpen ze over de streep te trekken om ook een aandeeltje te kopen.

Tot wanneer de doeken in het Oost-Indisch Huis hebben gehangen is niet bekend. In ieder geval werd de VOC in 1797 opgeheven en kreeg het Oost-Indisch Huis een nieuwe bestemming. De kaart van Ambon belandde na enige omzwervingen in de collectie van het Rijksmuseum, de grote kaart van Batavia via de zolder van het stadhuis in Hoorn in het Westfries Museum. Misschien leek het de ambtenaren destijds een goed idee om de afbeelding van de 'stad van Coen' over te brengen naar zijn geboorteplaats Hoorn.

Voor een diepgaand onderzoek naar de achtergronden van de kaart was in 1919 geen tijd, maar aan de hand van de legenda konden de belangrijkste gebouwen in de stad aangewezen worden. Ook werd een verzamelkaart gemaakt waarin de ontwikkeling van de stad van 1611 tot 1667 werd gereconstrueerd.¹¹ Na de expositie lijkt een van de organisatoren, J.W. IJzerman, doorgewerkt te hebben aan het onderzoek. In ieder geval vinden we in zijn persoonlijk archief dat nu in het Amsterdamse Stadsarchief berust pagina's vol aantekeningen over de bouwgeschiedenis, de bewoners van de diverse huizen in de stad en een paar biografische schetsen.¹² Voor zover bekend werden deze niet meer door hem gepubliceerd. Wel was hij waarschijnlijk een van de initiatiefnemers om een gereconstrueerde kopie van de kaart te laten schilderen. Deze werd na de expositie van 1919 gemaakt door de verder onbekende schilder Bakker.¹³ IJzerman zal historische informatie hebben geleverd om de beschadigde delen verantwoord te laten invullen. Dit is grotendeels gelukt. Deze kaart berust nu in de collectie van het Nationaal Museum van Wereldculturen/Tropenmuseum.

Ook in Batavia werden activiteiten voorbereid voor de herdenking in 1919. De landsarchivaris dr. F. de Haan kreeg in 1917 het verzoek om een gedenkboek te schrijven. De uitgave zou worden verzorgd door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Tijdens